

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

Ro‘yxatga olindi
№ MO2-XXI-2
2024-yil

Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar
vazirining
2024-yil “27” dekabrda
485 - sonli buyrug‘i bilan
tasdiqlangan.

Oliy ta’lim muassasalarining o‘quv ishlari bo‘yicha prorektorlar, o‘quv-uslubiy
boshqarma boshliqlari, dekan va o‘quv ishlari bo‘yicha dekan muovnlari,
kafedra mudirlari va o‘quv ishlari bo‘yicha
mas’ul rahbarlar uchun

“TA’LIM SIFATI MENEJMENTI”

yo‘nalishi bo‘yicha qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o‘quv dasturi

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

OLIY TA’LIM TIZIMI KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH VA
MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o‘quv dasturi Oliy, o‘rta maxsus va professional ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha o‘quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini
Muvofiqlashtiruvchi kengashining
2024-yil “24” dekabrda 12 - sonli bayonnomasi bilan ma’qullangan.

Tuzuvchilar: “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyat rivojining ma’naviy asoslari” moduli: f.f.d., prof. M.M.Qahhorova, s.f.d., prof. O.Sirojov.
“Oliy ta’limning normativ huquqiy asoslari” moduli: yu.f.d., prof. V.R.Topildiyev.
“Oliy ta’lim tashkilotlarida korrupsiya va manfaatlar to‘qnashuvining oldini olish” moduli: yu.f.d., prof. B.I.Ismailov.
“Ta’lim menejerining innovatsion faoliyati, kompetentligi, professionalligi” moduli: katta o‘qituvchi R.J.Ishmuxamedov., p.f.f.d., (PhD), dots. A.S.Djurayev.
“Oliy ta’limni boshqarishda raqamli texnologiyalar” moduli: t.f.d., prof. D.Irgasheva, t.f.n., dots. V.A.Karimova, tadqiqotchi H.Nomozov.
“Boshqaruv psixologiyasi va liderlik” moduli: p.f.d., prof. M.Akramov, i.f.f.d., dots. A.X.Xolov.
“Oliy ta’lim sifatini strategik boshqarish va rejalashtirish” moduli: k.f.d., prof. A.Xoliqov.
“Oliy ta’lim sifatini ta’minlash: xalqaro standartlar tahlili va milliy tajriba” moduli: p.f.d., prof. B.Usmonov, i.f.d., prof. F.Nazarova.
“Ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklarini akkreditatsiyadan o‘tkazish tartibi va baholash” moduli: f-m.f.d., prof. Sh.Nematov, PhD R.Ro‘zmetov.
“Tadbirkorlik universitetlarida ta’lim sifatini ta’minlash masalalari” moduli: i.f.d., prof. R.Nurimbetov.

Taqrizchilar: p.f.d., prof. H.Qodirov
p.f.d., prof. F.Zakirova

O‘quv dasturi Oliy ta’lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Ilmiy-metodik Kengashining qarori bilan tasdiqqa tavsiya qilingan.
(2024-yil “13” noyabrda 2-sonli bayonnoma)

KIRISH

Dastur O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan "Ta'lim to'g'risida" Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 12-iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida" PF-4732-son, 2019-yil 27-avgustdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida" PF-5789-son, 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-son, 2020-yil 29-oktabrdagi "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-6097-son, 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-son, 2023-yil 25-yanvardagi "Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida" PF-14-son, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida" PF-158-son Farmonlari, 2024-yil 21-iyundagi "Aholi va davlat xizmatchilarining korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi bilimlarini uzluksiz oshirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-228-son, 2021-yil 17-fevraldagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4996-son, 2019-yil 11-iyuldagi "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4391-sonli Qarorlari hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 797-son, 2024-yil 11-iyuldagi "Oliy ta'lim tashkilotlari rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida" 415-son Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, u oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg'or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o'zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko'nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur mazmunida yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma'naviy asoslari, oliy ta'limning normativ-huquqiy asoslari, oliy ta'lim tashkilotlarida korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvining oldini olish, ta'lim menejerining innovatsion faoliyati, kompetentligi, professionalligi, oliy ta'limni boshqarishda raqamli texnologiyalar, boshqaruv psixologiyasi va liderlik masalalari qamrab olinadi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular tinglovchilarni oliy ta'lim sifatini strategik boshqarish va rejalashtirish, oliy ta'lim sifatini ta'minlash: xalqaro standartlar tahlili va milliy tajriba, ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarini akkreditatsiyadan o'tkazish tartibi va baholash, oliy ta'lim muassasasini strategik boshqarish va

rejalashtirish, tadbirkorlik universitetlarida ta'lim sifatini ta'minlash masalalari bo'yicha zaruriy yangi bilim, ko'nikma va malakalarni hamda kompetensiyalarni o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi quyidagi o'quv modullaridan iborat:

1.1. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyat rivojining ma'naviy asoslari.

1.2. Oliy ta'limning normativ huquqiy asoslari.

1.3. Oliy ta'lim tashkilotlarida korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvining oldini olish.

1.4. Ta'lim menejerining innovatsion faoliyati, kompetentligi, professionalligi.

1.5. Oliy ta'limni boshqarishda raqamli texnologiyalar.

1.6. Boshqaruv psixologiyasi va liderlik.

1.7. Oliy ta'lim sifatini strategik boshqarish va rejalashtirish.

1.8. Oliy ta'lim sifatini ta'minlash: xalqaro standartlar tahlili va milliy tajriba.

1.9. Ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarini akkreditatsiyadan o'tkazish tartibi va baholash.

1.10. Tadbirkorlik universitetlarida ta'lim sifatini ta'minlash masalalari.

Kursning maqsadi va vazifalari

“Ta'lim sifati menejmenti” kursining maqsadi – oliy ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan o'quv ishlari bo'yicha prorektorlar, o'quv-uslubiy boshqarma boshliqlari, dekan va o'quv ishlari bo'yicha dekan muovirlari, kafedra mudirlari va o'quv ishlari bo'yicha mas'ul rahbarlarning kasbiy kompetentligini shakllantirish asosida ularda ta'lim-tarbiya jarayonlarini samarali boshqarish malakalarini egallashlariga qaratilgan.

“Ta'lim sifati menejmenti” kursining vazifasi – oliy ta'lim muassasalarining o'quv ishlari bo'yicha prorektorlar, o'quv-uslubiy boshqarma boshliqlari, dekan va o'quv ishlari bo'yicha dekan muovirlari, kafedra mudirlari va o'quv ishlari bo'yicha mas'ul rahbarlarda ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishning me'yoriy-huquqiy asoslarini o'zlashtirish, ta'lim muassasasida boshqaruv faoliyatini tashkil etish va olib borish bo'yicha amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan

Kurs yakunida tinglovchilarning bilim, ko'nikma va malakalariga hamda kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar:

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o'quv modullari bo'yicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalarga ega bo'lishlari talab etiladi:

Tinglovchi:

- Yangi O'zbekiston" konsepsiyasi, uning mazmun mohiyati va asosiy tamoyillarini;

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson va fuqaroning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlarini;

- O'zbekiston Respublikasining zamonaviy konstitutsionalizmini;

- aholi talablariga va xalqaro standartlarga to'liq javob beradigan ta'lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimini tashkil qilishni;

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ma'muriy-hududiy va davlat tuzilishi masalalarini;

- jamiyatning iqtisodiy negizlarini;

- siyosiy va huquqiy islohotlar, davlat boshqaruvi tizimining takomillashtirilishini;

- O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi va uning mohiyatini;

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy prinsiplarini;

- Oliy ta'lim sohasiga oid qonun hujjatlari va ularning mazmunini;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'lim tizimiga oid farmonlari, qarorlarini;

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy ta'lim tizimiga tegishli qarorlarini;

- Oliy ta'lim, fan va innovatsiya vazirligining ta'lim jarayonlarini rejalashtirish va tashkil etishga oid buyruqlarini;

- Davlat ta'lim standartlari, ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining Malaka talablari, o'quv rejalari, fan dasturlari va ularga qo'yiladigan talablarni, o'quv yuklamalarini rejalashtirish va ularning bajarilishini nazorat qilish usullarini;

- oliy ta'lim tizimida korrupsiya va korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarga qarshi kurashish vazifalari, mazmun-mohiyati, yuzaga kelish sabablari, ijtimoiy-huquqiy omillarini;

- O'zbekiston Respublikasining "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida" hamda "Innovatsion faoliyat to'g'risida" Qonunlari hamda O'zbekiston Respublikasida ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining mazmuni va mohiyatini;

- "Yashil" madaniyatni shakllantirish masalalarini;

- ta'lim menejeri innovatsion faoliyatining funksiyalari, bosqichlari, shakllarini;

- innovatsion kompetentlik va uning o'ziga xos xususiyatlarini;

- ta'lim menejerining innovatsion faoliyatida kasbiy professionallik va uning tarkibiy qismlari, professionallikka erishish darajalari, ko'rsatkichlari, texnikasini;

- raqamlashtirish va raqamli transformatsiyaga kirish: asosiy ta'riflar, tushunchalar, maqsad va vazifalarni;

- raqamli transformatsiyaning asosiy komponentlarini;

- murakkab infratuzilma va platformalarni;

- oliy ta'limni boshqarish axborot tizimi (HEMIS) va uning rolini;

- transformatsiyada raqamli texnologiyalarni;

- ta'limdagi sun'iy intellektning xususiyatlarini;

- ta'limda sun'iy intellektni qo'llashning asosiy yo'nalishlarini;

- Katta ma'lumotlar (Big Data) va ilg'or analitikani;

- oliy ta'limda AR/VR texnologiyalari hamda raqamli egizaklarni;
- ochiq ta'lim resurslari (OER) va ulardan foydalanish litsenziyalarini;
- buyumlar interneti (IoT) va "Aqlli" kampuslarni;
- bilimlarni sinash va baholashning aqlli tizimlarini;
- boshqaruv jarayonini tashkil etishning psixologik omillarini;
- tashkilotda boshqaruv va menejmentning umumiy xususiyatlarini;
- rahbar va unga qo'yiladigan psixologik talablarni;
- boshqaruvda liderlik va rahbarlik uslublarini;
- oliy ta'limni boshqarishga tizimli tahlil asoslarini;
- tizim darajalari va ierarxiyalari nazariyasini;
- ta'lim jarayonida strategik qarorlar qabul qilish va farsaytning mazmunini;
- ta'lim tashkilotlar kompleks va maxsus davlat akkreditatsiyasini;
- kompleks va maxsus davlat akkreditatsiya tushunchasini;
- kompleks va maxsus davlat akkreditatsiya oid va ta'lim jarayonini tartibga soluvchi normativ hujjatlarni;
- ichki baholashni tashkil etish bosqichlarini;
- ta'lim tashkilotlar kompleks va maxsus akkreditatsiya qilishda ekspertlarga qo'yiladigan talablarni;
- ekspertlarning vazifalari va ularga qo'yiladigan talablarni;
- O'zbekiston Respublikasi hududida tan olinadigan xalqaro akkreditatsiya tashkilotlari va ularga qo'yilgan talablarni;
- ta'lim sifatini strategik boshqarishda innovatsion yondashuvlarni;
- oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy boshqaruv tizimining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini;
- strategik rejani amalga oshirish bosqichlari hamda monitoring qilish va baholashni;
- strategik boshqaruv tushunchasi va ahamiyatini;
- boshqaruvda zamonaviy tendensiyalarni;
- ta'lim sifatini oshirish strategiyalarini;
- tadbirkorlik universitetlari rivojlanishi orqali milliy iqtisodiyotning transformatsiyalashuvini;
- akademik tadbirkorlik ekotizimning tarkibiy elementlarini;
- akademik tadbirkorlik subektlarining o'zaro xatti-harakatlari bazaviy modelini;
- akademik tadbirkorlik institutini, bilimlar iqtisodiyoti va tadbirkorlik universitetlari;
- tadbirkorlik universitetiga o'tish uchun zarur bo'ladigan o'zgarishlarni;
- OTMlar raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarini;
- zamonaviy universitetlar modellari va funksiyalari, raqamli iqtisodiyotning oliy ta'limga bo'lgan talablarini;
- xalqaro ta'lim standartlari va oliy ta'lim tizimidagi global tendensiyalarni;

- xalqaro ta'lim tizimining asosiy standartlari: UNESCO, OECD, Bologna jarayoni va ECTS krediti tizimini;

- oliy ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tizimlar(QS World University Rankings, THE Rankings)larni;

- O'zbekiston ta'lim tizimiga integratsiya imkoniyatlarini;

- dunyo oliy ta'lim tizimidagi muvaffaqiyatli tajribalar (AQSh, Yevropa, Osiyo davlatlari namunasi)ni;

- "Ilg'or muxandislik maktablari" faoliyatini;

- O'zbekiston oliy ta'limi uchun dolzarb yo'nalishlarni;

- ta'lim siyosati va strategiyalarni ishlab chiqishda xalqaro yondashuvlarni **bilishi** lozim.

Tinglovchi:

- O'zbekiston-2030" strategiyasining mazmun-mohiyatini yoritib berish;

- O'zbekistonning xalqaro maydondagi siyosiy va iqtisodiy aloqalarini tahlil etish va baholash;

- milliy ma'naviyat va qadriyatlar, yangi O'zbekistonning ma'naviy va madaniy tiklanish dasturlari bilan ishlash;

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Oliy ta'lim tizimiga tegishli qarorlari asosida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish;

- xorijiy tajribalar asosida malaka talablari, o'quv rejalari va fan dasturlarini takomillashtirish;

- oliy ta'lim tizimida manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'yilganlik holatlarining ko'rinishi, manfaatlar to'qnashuvi yuzaga kelishi mumkin bo'lgan sohalar, ularni oldini olish va bartaraf etish uchun qo'llanilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlarning mazmun-mohiyatini yoritib berish;

- zamonaviy ta'lim menejerining innovatsion kompetentligi mazmuni va mohiyati, shakllanish bosqichlari, shakllarini ochib berish;

- ta'lim menejerining innovatsion faoliyatida kasbiy professionallik va uning tarkibiy qismlari, professionallikka erishish darajalari, ko'rsatkichlarini tahlil etish hamda texnikasini qo'llash;

- oliy ta'lim muassasasida o'zgarishlarni boshqarish va raqamli madaniyatni shakllantirish;

- bulutli infratuzilma (IaaS, PaaS, SaaS) va uni oliy ta'lim muassasalarida qo'llash prinsiplariga rioya etish;

- kiberxavfsizlik orqali ma'lumotlarni himoya qilish;

- zamonaviy ta'lim tizimida sun'iy intellekt (AI) ning ahamiyatini ochib berish va baholash;

- boshqaruv faoliyatining psixologik jihatlarini tahlil etish;

- boshqaruv psixologiyasining mohiyatini ochib berish;

- boshqaruv usullarini qo'llash;

- boshqaruv samaradorligini ta'minlaydigan shaxs sifatleri tavsifini amalga oshirish;
- tashkilotda jamoa va guruhlarini boshqarishning o'ziga xosligini tahlil qilish va baholash;
- guruhning samarali faoliyatiga to'sqinlik qiluvchi omillarning psixologik tahlil etish;
- muzokara modellari, muzokara uslublaridan foydalanish;
- tizim darajalari va ierarxiyalari nazariyasi: universitetda vertikal va gorizontal boshqaruv tuzilmasini tahlil qilish;
- ta'lim sifatini ta'minlashda strategik qarorlar qabul qilish va farsayt texnologiyalardan foydalanish;
- ta'lim tashkilotlari tomonidan ichki baholashni tashkil etish;
- zarur ma'lumotlarni olish, o'rganish, tahlil qilish va ichki baholash hisobotni tayyorlash;
- Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv hamda moliyaviy mustaqilligini ta'minlash;
- strategik maqsad va vazifalarni ishlab chiqish;
- amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlarni oliy ta'lim muassasasi va ish beruvchlar bilan ishlab chiqish;
- SWOT va PEST tahlillaridan foydalanish;
- tadbirkorlik universitetlarida sifatli ta'lim, innovatsion ekotizimni shakllantirish va rivojlantirish;
- ta'lim muassasalari faoliyatini akkreditatsiyadan o'tkazish tartibiga rioya qilish va baholash;
- ta'lim siyosati va strategiyalarni ishlab chiqishda xalqaro yondashuvlardan samarali foydalanish;
- ta'lim sifatini oshirish strategiyalarini amaliy ahamiyatini ochib berish;
- OTMning raqobatbardoshligini baholash mezonlariga rioya etish;
- ta'lim muassasalarini xalqaro standartlarga moslashtirish strategiyalaridan foydalanish;
- ta'lim ehtiyojlarini aniqlash va oliy ta'limni moslashtirish *ko'nikmalariga* ega bo'lishi lozim.

Tinglovchi:

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidagi asosiy o'zgarishlarni tahlil qilish va ularning zarurligini muhokama etish;
- mamlakatimizning raqamli va harbiy-tibbiy infratuzilmasini takomillashtirishga oid chora tadbirlar bilan ishlash;
- davlat hokimiyatining tashkil etilishining konstitutsiyaviy asoslarini o'zlashtirish;

- Oliy ta'lim, fan va innovatsiya vazirligining ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga oid buyruqlari, Davlat ta'lim standartlari, ta'lim yo'nalishlarining va magistratura mutaxassisliklarining malaka talablari, o'quv rejalar va fan dasturlarini takomillashtirish;

- o'quv yuklamalarni rejalashtirish va ularning bajarilishini nazorat qilish;

- me'yoriy uslubiy hujjatlarni ishlab chiqish amaliyotini takomillashtirish mexanizmlarini tahlil etish;

- korrupsiyaga qarshi kurashish ichki tizimining huquqiy asoslarini shakllantirishda xalqaro tajribalardan samarali foydalanish;

- ta'lim menejerining kasbiy professionalligi mazmuni va uni innovatsion faoliyatda (boshqaruvda, ishlarni NOT prinsiplari asosida tashkillashtirishda, xodimlar bilan ishlashda, shaxs va jamoaga ta'sir etishda) namoyon bo'lishini tahlil etish va baholash;

- ta'lim menejerining innovatsion faoliyatida aktyorlik va rejissyorlik elementlaridan foydalanish, ijodkorlik, novatorlik g'oyalarini qo'llab-quvvatlash;

- raqamli transformatsiyada kontentning rolini yoritib berish;

- sun'iy intellektning asosiy xususiyatlarini baholash;

- raqamli kontentni yaratish, boshqarish va tarqatish;

- malaka oshirish kurslarini tashkil etishda mobil ta'lim texnologiyalaridan foydalanish;

- rahbar faoliyatini psixologik tavsiflash;

- shaxsning individual-psixologik, ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini ajratish;

- shaxsning ijtimoiy-psixologik sifatlariga individual xususiyatlarning ta'sirini o'rganish;

- rahbarning shaxsiy sifatlarini baholash;

- boshqaruv muloqotining ilmiy-amaliy jihatlarini tahlil etish;

- boshqaruv uslublarining psixologik xususiyatlarini o'zlashtirish;

- guruhdagi tarkibiy elementlar tahlilini amalga oshirish;

- guruhda axborot almashinuv jarayoni tahlil qilish;

- oliy ta'limni boshqarishda tizimli tahlil va tizimli yondashuvni qo'llash;

- ta'lim tashkilotining ichki baholashini tashkil etish, zarur ma'lumotlarni olish, o'rganish, tahlil qilish va ichki baholash hisobotni tayyorlash;

- ekspertlarni tanlash, o'qitish va sertifikatlash tizimidan foydalanish;

- xalqaro akkreditatsiya tashkilotlari tomonidan ta'lim dasturlarini akkreditatsiya qilish;

- kompleks va maxsus davlat akkreditatsiyasidan o'tkazish axborot tizimidan foydalanish;

- respublika ta'lim tashkilotlarining milliy reyting baholash tizimini yuritish;

- strategik reja ijrosini nazorat qilish va baholash;

- rejalashtirish jarayonida zamonaviy boshqaruv usullarini qo'llash;

- oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirish;

- ta'lim sifatini oshirishda strategik rejalashtirishning rolini ahamiyatini ochib berish;

- tadbirkorlik universiteti modelidan foydalanish;

- oliy ta'lim tizimida boshqaruv jarayonlarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida optimallashtirish, davlat interaktiv xizmatlari ko'lamini kengaytirish;

- oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimini joriy etish;

- "Tadbirkorlik universiteti" modeliga transformatsiyalashuv jarayonida o'zgarishlarni boshqarish;

- tadbirkorlik universitetini umumiy tavsiflash;

- mehnat bozorini tahlilini amalga oshirish;

- xalqaro ta'lim aloqalari va hamkorlik imkoniyatlaridan foydalanish **malakalariga** ega bo'lishi lozim.

Tinglovchi:

- 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tish va ekologik barqarorlikga erishish strategiyasi mohiyati bilan tanishish;

- "Yashil" va inklyuziv iqtisodiy o'sish tamoyillariga asoslangan yuqori iqtisodiy o'sish dasturlari va ularning amaliyotga tadbqiq etish istiqbollarini belgilash;

- yoshlar ma'naviyatini oshirish bo'yicha davlat dasturlari yuzasidan muhokama tashkil etish va ularni amaliyotda qo'llash;

- O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiya vazirligining buyruqlari asosida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish;

- Davlat ta'lim standartlari, malaka talablari, o'quv rejalar va fan dasturlar asosida fanning ishchi dasturini ishlab chiqish, amal qilish va ularni ijrosini ta'minlash;

- korrupsiyaviy xavf-xatarlarni aniqlash, ularni majburiy baholash, korrupsiya xavfi yuqori hisoblangan lavozimlar ro'yhatini shakllantirish, xavflar darajasini pasaytirish chora tadbirlarini amalga oshirish;

- ta'lim menejerining professionalligida talant, tajriba va javobgarlik birligi, diqqatini jalb etish usullarini egallash;

- muvaffaqiyatli raqamli transformatsiya misollari va keyslar yaratish;

- onlayn-dasturlar va gibrid formatlarni boshqarishning eng yaxshi tajribalarini amaliyotga tadbqiq etish;

- ta'lim sohasida sun'iy intellektdan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklari aniqlash;

- oliy ta'limni boshqarish axborot tizimi (HEMIS) orqali ma'muriy va ta'lim jarayonlarini boshqarish hamda oliy ta'lim muassasasi samaradorlik ko'rsatkichlarini monitoring qilish;

- boshqaruvda liderlik va rahbarlik uslublaridan samarali foydalanish;
- boshqaruv strategiyasini joriy etish va amalga oshirish;
- muzokaralardagi qiyinchiliklar, to‘siqlar, mojarolar, manipulyatsiyalarni oldini olish;
- ta’lim tashkilotlari faoliyati reyting ko‘rsatkichlari va ular bilan ishlash metodologiyasini o‘zlashtirish, xalqaro reytinglarda munosib o‘rin egallash choralarini ko‘rish;
- ta’lim tashkilotlarini akkreditatsiyadan o‘tkazish jarayonida ta’lim tashkilotlari to‘g‘risida tahliliy ma’lumotlarni to‘plash, jarayondagi byurakratik to‘siqlarni olib tashlash, korrupsiyani oldini olish, mutaxassislarning vaqti va yo‘l xarajatlarini tejash hamda tezkor axborot almashish imkoniyatlaridan foydalanish;
- oliy ta’lim muassasalarining missiya va vazifalarini aniqlash;
- oliy ta’lim sifatini ta’minlashda strategik maqsadlar va vazifalarni belgilash;
- ta’lim sifatini oshirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish;
- oqliy ta’lim muassasalarida dual talimni tashkil etish metodlaridan samarali foydalanish;
- oliy ta’lim muassasalari o‘quv rejalari va dasturlarini ish beruvchilar talablari bilan integratsiyalash;
- Akademik spin-off, SPIN-OFF shaklidagi akademik tadbirkorlikning ustuvorliklarini aniqlash;
- an’anaviy OTMlarning “Tadbirkorlik universitei” modeliga transformatsiyalashuv jarayoniga ta’sir etuvchi tashqi va ichki omillarni tahlil etish va baholash metodlaridan foydalanish;
- xalqaro va milliy darajada ta’lim sifatini monitoring qilish;
- oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi xalqaro hamkorlik strategiyalarini ishlab chiqish;
- oliy ta’lim muassasasini o‘quv faoliyatini rivojlanish strategiyasini shakllantirish **kompetensiyalariga** ega bo‘lishi lozim.

Kurs hajmi

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi 288 soatni tashkil etadi. Bunda o‘quv dasturining 144 soat hajmi ishdan ajralmagan holda mustaqil malaka oshirish usullari asosida, 144 soati to‘g‘ridan-to‘g‘ri (bevosita) malaka oshirish shaklida ishdan ajragan holda amalga oshiriladi. Malaka oshirishning bevosita shaklida bir haftadagi o‘quv yuklamasining eng yuqori hajmi 36 soatni tashkil etadi. Attestatsiyadan muvaffaqiyatli o‘tgan kurs tinglovchilariga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi PF-4732-son Farmoni 3-ilovasi bilan tasdiqlangan davlat namunasidagi malaka attestati beriladi.

“TA’LIM SIFATI MENEJMENTI” YO’NALISHI BO’YICHA QAYTA TAYYORLASH VA MALAKA OSHIRISH KURSINING O’QUV MODULLARI VA ULARNING MAZMUNI

1.1. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyat rivojining ma’naviy asoslari.

“Yangi O‘zbekiston” konsepsiyasi, uning mazmun mohiyati va asosiy tamoyillari. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish jarayoni va o‘rttirilgan tajriba. “O‘zbekiston-2030” strategiyasining ahamiyati. Mamlakatimizda barqaror iqtisodiy o‘‘sishni ta’minlash va aholi turmush darajasini oshirish. Aholi talablariga va xalqaro standartlarga to‘liq javob beradigan ta’lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimini tashkil qilish. Aholi uchun qulay ekologik sharoitlarni yaratish va xalq xizmatidagi adolatli va zamonaviy davlatni barpo etish. Mamlakatning suvereniteti va xavfsizligini kafolatli ta’minlash.

Huquqiy davlat va qonun ustuvorligi. Siyosiy va huquqiy islohotlar, davlat boshqaruvi tizimining takomillashtirilishi. Qonun ustuvorligini ta’minlash, xalq xizmatidagi davlat boshqaruvini tashkil etish. O‘zbekiston Respublikasining zamonaviy konstitutsionalizmi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidagi asosiy o‘zgarishlar va ularning zaruriyati. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson va fuqaroning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari. Jamiyatning iqtisodiy negizlari. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ma’muriy-hududiy va davlat tuzilishi masalalari. Davlat hokimiyatining tashkil etilishining konstitutsiyaviy asoslari.

2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish va ekologik barqarorlikga erishish strategiyasi. “Yashil” va inklyuziv iqtisodiy o‘‘sish tamoyillariga asoslangan yuqori iqtisodiy o‘‘sish dasturlari va ularning amaliyotga tadbiq etish istiqbollari, “Yashil” madaniyatni shakllantirish masalalari.

Ijtimoiy rivojlanish va inson kapitali, yangi avlod kadrlarini tayyorlash. Ayollar va yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, gender tenglik va yoshlar siyosati. Yoshlarning mamlakat rivojidagi roli. Yoshlar ma’naviyatini oshirish bo‘yicha davlat dasturlari.

Milliy ma’naviyat va qadriyatlar, yangi O‘zbekistonning ma’naviy va madaniy tiklanish dasturlari. Global jarayonlar va O‘zbekistonning o‘rni, O‘zbekistonning xalqaro maydondagi siyosiy va iqtisodiy aloqalari. “Xavfsiz va tinchliksevar davlat” tamoyiliga asoslangan siyosatni izchil davom ettirish. Mamlakatimizning raqamli va harbiy-tibbiy infratuzilmasini takomillashtirishga oid chora tadbirlar.

1.2. Oliy ta’limning normativ huquqiy asoslari.

Oliy ta’lim sohasiga oid qonun hujjatlarining umumiy tavsifi. Oliy ta’lim tizimini tartibga soluvchi normativ - huquqiy hujjatlar tushunchasi. Normativ-huquqiy hujjatlarning turlari. Normativ huquqiy hujjatlarga qo‘yiladigan talablar. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. Ta’lim jarayoni ishtirokchilarini ijtimoiy himoya qilish. Ta’lim to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi va uning mohiyati. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy ta'lim tizimiga oid farmonlari va qarorlari. Oliy ta'lim sohasiga oid qonunosti hujjatlari va ularning turlari. Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar. Davlat oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari.

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining buyruqlari. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiya vazirligining ta'lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga oid buyruqlari. Davlat ta'lim standartlari, ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining Malaka talablari, o'quv rejalar, fan dasturlari va ularga qo'yiladigan talablar. O'quv yuklamalarini rejalashtirish va ularning bajarilishini nazorat qilish usullari. OTMlarning lokal hujjatlari (Ustav, Ichki tartib qoidalar).

Meyoriy uslubiy hujjatlarni ishlab chiqish amaliyotini takomillashtirish mexanizmlari. Ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining Malaka talablari, o'quv rejalar va fan dasturlarini ishlab chiqish. Xorijiy tajribalar asosida Malaka talablari, o'quv rejalar va fan dasturlarini takomillashtirish.

1.3. Oliy ta'lim tashkilotlarida korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvining oldini olish.

Oliy ta'lim tizimida korrupsiya va korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarga qarshi kurashish vazifalari, mazmun-mohiyati, yuzaga kelish sabablari, ijtimoiy-huquqiy omillari.

Oliy ta'lim tizimida manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'yilganlik holatlarining ko'rinishi, manfaatlar to'qnashuvi yuzaga kelishi mumkin bo'lgan sohalar, ularni oldini olish va bartaraf etish uchun qo'llanilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlarning mazmun-mohiyati, fuqarolarni ishga qabul qilish jarayonlarini nazoratga olinishini ta'minlash (nomzodlarni tekshirish tartibi), ushbu sohada qo'llanilishi lozim bo'lgan xorij tajribasi.

Korrupsiyaga qarshi kurashish ichki tizimining huquqiy asoslarini shakllantirishda xalqaro tajribaning ahamiyati, korrupsiyaviy xavf-xatarlarni aniqlash, ularni majburiy baholash, korrupsiya xavfi yuqori hisoblangan lavozimlar ro'yhatini shakllantirish, xavflar darajasini pasaytirish chora tadbirlarini amalga oshirish tartibi.

1.4. Ta'lim menejerining innovatsion faoliyati, kompetentligi, professionalligi.

Ta'lim menejeri innovatsion faoliyatining o'ziga xos ko'rsatkichlari. Ta'lim menejerining innovatsion faoliyati tushunchasi. Innovatsiyani ta'lim menejeri faoliyatida tutgan o'rni, ahamiyati. Ta'lim menejeri innovatsion faoliyatining funksiyalari, bosqichlari, shakllari. Ta'lim menejerining faoliyatida andragogikaning ahamiyati.

Innovatsion kompetentlik – innovatsion faoliyatning poydevori sifatida. Innovatsion kompetentlik va uning o'ziga xos xususiyatlari. Zamonaviy ta'lim menejerining innovatsion kompetentligi mazmuni va mohiyati, shakllanish bosqichlari, shakllari. Ta'lim jarayonini innovatsion tashkil etish va boshqarishda xalqaro tajribalar.

Ta'lim menejeri professionaligi. Innovatsion faoliyat ta'lim menejeri professionaligining asosi. Ta'lim menejerining innovatsion faoliyatida kasbiy professionallik va uning tarkibiy qismlari, professionalikka erishish darajalari, ko'rsatkichlari, texnikasi. Ta'lim menejerining kasbiy professionaligi mazmuni va uni innovatsion faoliyatda (boshqaruvda, ishlarni NOT prinsiplari asosida tashkillashtirishda, xodimlar bilan ishlashda, shaxs va jamoaga ta'sir etishda) namoyon bo'lishi.

Ta'lim menejerining professional boshqaruv mahorati, texnikasi, uslublari. Ta'lim menejeri faoliyatida kasbiy va malakaviy salohiyatining o'rni va roli, muomala va o'zaro munosabatning mohiyati, ularning rahbar faoliyatidagi o'rni. Xizmatdagi munosabat va muomala odobi: yoqtirish va yoqtirmaslik, moslashish, maslakdoshlik, psixologik muhit: munosabat va muomala o'rnatishdagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari. Menejer nafosati va odobini shakllantirish, rivojlantirish yo'llari hamda unga erishish shart-sharoitlari.

Ta'lim menejeri faoliyatidagi muammolarni bartaraf etish usullari. Ta'lim menejerining innovatsion faoliyatida aktyorlik va rejissorlik elementlaridan foydalanish, ijodkorlik, novatorlik. Innovatsion rivojlanish va novatorlik g'oyalarini qo'llab-quvvatlash mazmuni, shakl va usullari. Ta'lim menejeri faoliyatida uchraydigan to'siqlarning xilma-xilligi va o'ziga xos xususiyatlari, sabablarini amaliy tomonlarini yoritilishi, ularni yechish bosqichlarini guruh bilan birgalikda aniqlanishi. Yosh rahbarlar faoliyatida odatda yo'l qo'yiladigan xatolar va ularni yengish yo'llari.

Ta'lim menejerining jamoani boshqarishdagi professionaligi. Ta'lim menejerining professionalligida talant, tajriba va javobgarlik birligi, diqqatini jalb etish usullari va ularni egallash yo'llari. Muammoli xodimlar va vaziyat. Muammoli vaziyat belgilari. Namunali va muammoli xodimlar, ular bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari. Muammoli xodimlar bilan ishlash texnikasi. "Muammoli xodimlar tiplari". "X", "Y", "Z" nazariyalari (insonning mehnatga bo'lgan munosabatini aniqlashga qaratilgan).

1.5. Oliy ta'limni boshqarishda raqamli texnologiyalar.

Raqamlashtirish va raqamli transformatsiyaga kirish: asosiy ta'riflar, tushunchalar, maqsad va vazifalar. Oliy ta'limda raqamli transformatsiyaning xususiyatlari (yangi talablar va chaqiriqlar). Rahbarlar va o'qituvchilarning raqamli kompetentligi. Menejerlar va pedagoglar uchun raqamli savodxonlikning ahamiyati. Xodimlar malakasini oshirishning asosiy yo'nalishlari. Oliy ta'lim muassasasida o'zgarishlarni boshqarish va raqamli madaniyatni shakllantirish.

Raqamli transformatsiyaning asosiy komponentlari. Infratuzilma, platformalar, texnologiyalar, kontent o'zaro bog'liq tarkibiy qismlar sifatida. Tashkiliy va normativ-huquqiy jihatlar (akkreditatsiya, raqamli xizmatlarni litsenziyalash). Murakkab infratuzilma va platformalar. Asosiy yechimlar sharhi: ERP, CRM, BPR. Bulutli infratuzilma (IaaS, PaaS, SaaS) va uni oliy ta'lim muassasalarida qo'llash prinsiplari. Kiberxavfsizlik va ma'lumotlarni himoya qilish. Murakkab infratuzilma va platformalar. Oliy ta'limni boshqarish axborot tizimi (HEMIS) va uning roli: ma'muriy va ta'lim

jarayonlarini boshqarish hamda oliy ta'lim muassasasi samaradorlik ko'rsatkichlarini monitoring qilish. Muvaffaqiyatli raqamli transformatsiya misollari va keyslar. Dunyo va mintaqadagi yetakchi oliy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish misollari.

Transformatsiyada raqamli texnologiyalar. Zamonaviy ta'lim tizimida sun'iy intellekt (AI) ning ahamiyati. Katta ma'lumotlar (Big Data) va ilg'or analitika. Oliy ta'limda AR/VR texnologiyalari hamda raqamli egizaklar. Taqsimlangan reyestrlar texnologiyalari (blokcheyn): raqamli diplomlar, mikrokredenshllar. Additiv texnologiyalar: ta'lim jarayoni va ilmiy tadqiqotlardagi amaliy misollar. Buyumlar interneti (IoT) va "aqli" kampuslar. Jarayonlarni robotlashtirish (RPA): ma'muriy ishlarning rutinasini kamaytirish, elektron hujjat aylanishi.

Ta'limdagi sun'iy intellektning xususiyatlari. Sun'iy intellektning asosiy xususiyatlari. Ta'lim sohasida sun'iy intellektidan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklari. Pedagogik jarayonda sun'iy intellektning roli. Ta'limda sun'iy intellektni qo'llashning asosiy yo'nalishlari. Bilimlarni sinash va baholashning aqli tizimlari. Ta'limda sun'iy intellektningdan foydalanish istiqbollari va xavflari.

Raqamli transformatsiyada kontentning roli. Raqamli kontentni yaratish, boshqarish va tarqatish. Malaka oshirish kurslarini tashkil etishda mobil ta'lim texnologiyalaridan foydalanish. Ochiq ta'lim resurslari (OER) va ulardan foydalanish litsenziyalari. Turli toifadagi tinglovchilar uchun shaxsiylashtirilgan kontent. Onlayn-dasturlar va gibril formatlarni boshqarishning eng yaxshi tajribalari. O'qituvchilar va bitiruvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish hamda mehnat bozoridagi talablar. Raqamli sertifikatlar va elektron diplomlar (Digital Credentials).

1.6. Boshqaruv psixologiyasi va liderlik.

Boshqaruv jarayonini tashkil etishning psixologik jihatlari. Tashkilotda boshqaruv va menejmentning umumiy xususiyatlari. Tashkiliy psixologiyaning tadqiqot sohasi va predmeti. Professional faoliyatning psixologik tuzilishi. Boshqaruv faoliyatining psixologik jihatlari. Boshqaruv psixologiyasining mohiyati. Tashkilotda shaxs boshqaruvning ham obyekti, ham subyekti sifatida. Shaxsning individual-psixologik, ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Shaxsning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tipologiyasi. Shaxsning ijtimoiy-psixologik sifatlariga individual xususiyatlarning ta'siri.

Rahbarlik va boshqaruv muloqotining ilmiy-amaliy jihatlari. Muloqot ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida. Faoliyat bilan muloqotning o'zaro aloqadorligi. Muloqotning asosiy funksiyalari. Muloqotning psixologik tuzilishi.

Boshqaruvda liderlik va rahbarlik uslublari. Menejer - shaxs sifatida. Rahbar shaxsi va boshqaruv uslublari. Tashkilotda rahbarlik va uning faoliyat psixologiyasi. Madaniyatli rahbarning psixologik portreti. Boshqaruv va menejment bo'yicha ta'lim. Rahbar va unga qo'yiladigan psixologik talablar. Rahbar faoliyatining psixologik tavsifi. Boshqaruv samaradorligini ta'minlaydigan shaxs sifatleri tavsifi. Rahbarning shaxsiy sifatlerini baholash.

Boshqaruv jarayonida muloqotdagi to'siqlar. Tashkilotni boshqarishda muzokaralar. Muzokaralarning mohiyati va tasnifi. Muzokara modellari. Muzokara uslublari. Muzokaralardagi qiyinchiliklar, to'siqlar, mojarolar, manipulyatsiyalar.

Tashkilotda jamoa va guruhlarini boshqarishning o'ziga xosligi. Guruxlar psixologiyasi. Kichik ijtimoiy guruh tashkilotning ijtimoiy-psixologik tavsifi sifatida. Guruhning samarali faoliyatiga to'sqinlik qiluvchi omillarning psixologik tahlili. Guruhdagi tarkibiy elementlar tahlili. Guruhda axborot almashinuv jarayoni tahlili. Kichik ijtimoiy guruh tashkilotning ijtimoiy-psixologik tavsifi sifatida. Guruhning samarali faoliyatiga to'sqinlik qiluvchi omillarning psixologik tahlili. Guruhda axborot almashinuv jarayoni tahlili.

Boshqaruv qarorlarni qabul qilish. Boshqaruvda liderlik va rahbarlik uslublari. Menejer modeli. Boshqaruv strategiyasi. Rahbarning tashkilotni strategik ko'ra bilishi va zimmasidagi vazifasini shakllantirishi. Strategiyani joriy etish va amalga oshirish. Boshqaruv usullari. Boshqaruv uslublarining psixologik xususiyatlari. Rahbarlik muloqoti va uning bosqichlari.

Boshqaruv faoliytda vaqtni boshqarishning ahamiyati (Time management). Vaqtni boshqarish. Shaxsiy motivatsiyalash uslublari. Majlislar o'tkazish texnologiyasi. Boshqaruvda nazoratni takomillashtirish. Insoniy munosabatlar boshqaruv omili sifatida. Oliy ta'limni boshqarishga tizimli tahlil asoslari. Oliy ta'limni boshqarishda tizimli yondashuv asoslari: tizim tushunchasi, uning elementlari va xossalari. Tizim darajalari va ierarxiyalari nazariyasi: universitetda vertikal va gorizontol boshqaruv tuzilmasini tahlil qilish. Oliy ta'limni boshqarishda tizimli tahlil va tizimli yondashuvni qo'llash.

1.7. Oliy ta'lim sifatini strategik boshqarish va rejalashtirish.

Oliy ta'lim sifatini strategik boshqarish va rejalashtirishning mazmun mohiyati. Oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirish. Ta'lim sifatini oshirishda strategik rejalashtirishning roli. SWOT va PEST tahlillaridan foydalanish. Ta'lim sifatini strategik boshqarishda innovatsion yondashuvlar. Ta'lim sifatini oshirish strategiyalari.

Oliy ta'lim muassasalari o'quv rejalari va dasturlarini ish beruvchilar talablari bilan integratsiyalash. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlarni oliy ta'lim muassasasi va ish beruvchilar bilan ishlab chiqish. "Ilg'or muxandislik maktablari" faoliyatini tashkil etish. Oliy ta'lim muassasalarida dual talimni tashkil etish metodlari.

Oliy ta'limda qisqa va uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqish, ularni amalga oshirish. Oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy boshqaruv tizimining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari. Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv hamda moliyaviy mustaqilligini ta'minlash. Oliy ta'lim muassasalari rahbarlari va boshqaruv xodimlarining strategik boshqaruv va rejalashtirish bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarini oshirish, muassasani samarali boshqarishda zamonaviy usul va vositalardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish.

Oliy ta'lim sifatini strategik boshqarish va rejalashtirishning mazmun mohiyati. Oliy ta'lim muassasalarining missiya va vazifalarini aniqlash. Strategik maqsad va vazifalarni ishlab chiqish. Rejalashtirish jarayonida zamonaviy boshqaruv usullarini qo'llash. Strategik reja ijrosini nazorat qilish va baholash.

Oliy ta'limda qisqa va uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqish, ularni amalga oshirish. Oliy ta'lim tizimining investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xalqaro miqyosda tanilishi va raqobatbardoshligini ta'minlash. Oliy ta'lim tizimida strategik rejalashtirishda zamonaviy yondoshuvlar. Ta'lim jarayonini strategik tahlil qilish va rejalashtirish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar.

Ta'lim jarayonini strategik tahlil qilish va rejalashtirishda forsait texnologiyalarini qo'llash. Strategik rejalashtirishda forsait texnologiyalaridan foydalanishni joriy etish uchun zaruriy institutlar.

Oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy boshqaruv tizimining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari. Oliy ta'lim muassasasini o'quv faoliyatini rivojlanish strategiyasini shakllantirish: OTMning joriy holati va salohiyatini tahlil qilish (o'quv faoliyatini tahlil qilish, SWOT, PEST tahlili, KPI, SMART maqsadlar va boshqalar).

1.8. Oliy ta'lim sifatini ta'minlash: xalqaro standartlar tahlili va milliy tajriba.

Xalqaro ta'lim standartlari va oliy ta'lim tizimidagi global tendensiyalar. Xalqaro ta'lim tizimining asosiy standartlari: UNESCO, OECD, Bologna jarayoni va ECTS krediti tizimi. Ta'lim sifatini ta'minlashda ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education) tamoyillari AQSH, Yevropa va Osiyo mamlakatlarining ta'lim sifatini boshqarishdagi tajribalari.

O'zbekiston ta'lim tizimiga integratsiya imkoniyatlari. Oliy ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tizimlar: QS World University Rankings, THE Rankings. Dunyo oliy ta'lim tizimidagi muvaffaqiyatli tajribalar: AQSh, Yevropa, Osiyo davlatlari namunasi.

O'zbekiston oliy ta'limi uchun dolzarb yo'nalishlar. Ta'lim muassasalarini xalqaro standartlarga moslashtirish strategiyalari. Ta'lim siyosati va strategiyalarni ishlab chiqishda xalqaro yondashuvlar. Xalqaro va milliy darajada ta'lim sifatini monitoring qilish.

O'zbekistonning oliy ta'lim sifatini ta'minlash tizimi. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida sifatni ta'minlashning muvaffaqiyatli tajribalari. Ichki va tashqi sifatni ta'minlash tizimlari. Oliy ta'limda sifat menejmenti tizimlarini joriy qilish. Milliy ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish yo'llari. Yangi texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar yordamida ta'lim sifatini yaxshilash.

Ta'lim ehtiyojlarini aniqlash va oliy ta'limni moslashtirish. Ish beruvchilar va mehnat bozori tahlili. Talabalar va pedagoglarning ehtiyojlarini o'rganish usullari. Global iqtisodiy va texnologik o'zgarishlar fonida oliy ta'limga ehtiyojlar. Ta'lim dasturlarini moslashtirish va yangi yo'nalishlarni joriy etish.

1.9. Ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarini akkreditatsiyadan o'tkazish tartibi va baholash.

Ta'lim tashkilotlar kompleks va maxsus davlat akkreditatsiyasi. Kompleks va maxsus davlat akkreditatsiya tushunchasi. Xorijiy tajriba. Kompleks va maxsus davlat akkreditatsiya oid va ta'lim jarayonini tartibga soluvchi normativ hujjatlar.

O'zbekiston Respublikasi hududida tan olinadigan xalqaro akkreditatsiya tashkilotlari va ularga qo'yilgan talablar. Xalqaro akkreditatsiya tashkilotlari tomonidan ta'lim dasturlarini akkreditatsiya qilish.

Ta'lim tashkilotlari tomonidan ichki baholashni tashkil etish. Ichki baholashni tashkil etish bosqichlari. Zarur ma'lumotlarni olish, o'rganish, tahlil qilish va ichki baholash hisobotni tayyorlash.

Ta'lim tashkilotlar kompleks va maxsus akkreditatsiya qilishda ekspertlarga qo'yiladigan talablar. Ta'lim sifatini tashqi baholash: metodologiya va yondashuv. Ekspertlarning vazifalari va ularga qo'yiladigan talablar. Ekspertlarni tanlash, o'qitish va sertifikatlash tizimi.

Kompleks va maxsus davlat akkreditatsiyasidan o'tkazish axborot tizimi. Ta'lim tashkilotlarini akkreditatsiyadan o'tkazish jarayonida ta'lim tashkilotlari to'g'risida tahliliy ma'lumotlarni to'plash, jarayondagi byurokratik to'siqlarni olib tashlash, korrupsiyani oldini olish, mutaxassislarning vaqti va yo'l xarajatlarini tejash hamda tezkor axborot almashish imkoniyatlari.

Respublika ta'lim tashkilotlarining milliy reyting baholash tizimini yuritish. Ta'lim tashkilotlari faoliyati reyting ko'rsatkichlari va ular bilan ishlash metodologiyasi, xalqaro reytinglarda munosib o'rin egallash choralari.

1.10. Tadbirkorlik universitetlarida ta'lim sifatini ta'minlash masalalari.

Tadbirkorlik universitetlari rivojlanishi orqali milliy iqtisodiyotning transformatsiyalashuvi. Akademik tadbirkorlik ekotizimning tarkibiy elementlari. Akademik tadbirkorlik subyektlarining o'zaro xatti-harakatlari bazaviy modeli. Tadbirkorlik universitetlarida sifatli ta'lim, innovatsion ekotizimni shakllantirish va rivojlantirish.

Tadbirkorlik universitetiga o'tish uchun zarur bo'ladigan o'zgarishlar. Akademik tadbirkorlik instituti. Akademik spin-off, SPIN-OFF shaklidagi akademik tadbirkorlikning ustuvorliklari. OTMlar raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari. OTMning raqobatbardoshligini baholash mezonlari "ish bilan bandlik samaradorligi" va "OTMning xalqaro faoliyati".

Zamonaviy universitetlar modellari va funksiyalari, raqamli iqtisodiyotning oliy ta'limga bo'lgan talablari. Bilimlar iqtisodiyoti va tadbirkorlik universitetlari. Tadbirkorlik universiteti modeli. Tadbirkorlik universitetining umumiy tavsiflari, tadbirkorlik universitetlarining muvaffaqiyati.

Oliy ta'lim muassasalarida akademik tadbirkorlik. An'anaviy OTMlarning "Tadbirkorlik universiteti" modeliga transformatsiyalashuv jarayoniga ta'sir etuvchi tashqi

va ichki omillarni tahlil etish va baholash metodlari. “Tadbirkorlik universitei” modeliga transformatsiyalashuv jarayonida o’zgarishlarni boshqarish. “Change management” bo’yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish.

Tadbirkorlik ta’limi (TT), innovatsion iqtisodiyot va biznes ehtiyojlari, tadbirkorlik ta’limining asosiy maqsadi. Oliy ta’limning baynalminallashuvi.

Malakaviy attestatsiya

Tinglovchilarning malakaviy attestatsiyasi kasbiy, o’quv-metodik va ilmiy-metodik faoliyati natijalari (elektron portfolioda qayd etilgan ko’rsatkichlari), kursni tamomlagandan keyingi onlayn test sinovlari hamda Attestatsiya komissiyasida bitiruv ishini himoya qilish asosida o’tkaziladi.

Seminar-treninglarni tashkil etish bo’yicha ko’rsatma va tavsiyalar

Seminar-treningda tinglovchilar o’quv modullari doirasidagi ijodiy topshiriqlar, keyslar, o’quv loyihalari, texnologik jarayonlar bilan bog’liq vaziyatli masalalar asosida amaliy ishlarni bajaradilar.

Seminar-treninglar zamonaviy ta’lim uslublari, innovatsion texnologiyalar va interaktiv ta’lim usullaridan foydalanib, ishtirokchilar o’rtasida bilim almashinuvi va amaliy ko’nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan trening shaklda o’tkaziladi. Bundan tashqari, mustaqil holda o’quv va ilmiy adabiyotlardan, elektron resurslardan, tarqatma materiallardan foydalanish tavsiya etiladi.

Mustaqil malaka oshirishni tashkil etish bo’yicha ko’rsatma va tavsiyalar

Mustaqil malaka oshirish quyidagi shakllarni o’z ichiga oladi: ochiq o’quv mashg’ulotlari va mahorat darslarini tashkil etish; iqtidorli va iste’dodli talabalar bilan ishlash; ilmiy konferensiyalarda ma’ruza bilan qatnashish; ilmiy jurnallarda maqolalar chop etish; ko’rgazma va tanlovlarda ishtirok etish; ilmiy loyihalarda ishtirok etish; xalqaro (impakt-faktorli) nashrlarda maqolalar e’lon qilish; ixtiro (patent), ratsionalizatorlik takliflari, innovatsion ishlanmalarga mualliflik qilish; monografiya, mualliflik ijodiy ishlar katalogini tayyorlash va nashrdan chiqarish; o’quv adabiyotlari (darslik, o’quv qo’llanma, metodik qo’llanma)ni tayyorlash va nashrdan chiqarish; falsafa doktori (PhD) darajasini olish uchun himoya qilingan dissertatsiyaga ilmiy rahbarlik qilish.

Rahbar kadrlarning mustaqil malaka oshirish natijalari elektron portfolio tizimida o’z aksini topadi.

Tajriba almashishlarni tashkil etish bo’yicha ko’rsatma va tavsiyalar

Tajriba almashish yetakchi oliy ta’lim muassasalarida yoki iqtisodiyot va ijtimoiy soha tarmoqlarining tegishli tashkilotlarida tashkil etiladi.

Dasturning axborot-metodik ta’minoti

Modullarni o’qitish jarayonida ishlab chiqilgan o’quv-metodik materiallar, tegishli soha bo’yicha ilmiy jurnallar, Internet resurslari, multimedia mahsulotlari va boshqa elektron va qog’oz variantdagi manbaalardan foydalaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O'zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild. – T.: “O'zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2020. – 400 b.
6. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston Strategiyasi. – T.: “O'zbekiston”, 2021.- 457 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta'lim to'g'risida” Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida” Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 12-iyundagi “Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida” PF-4732-sonli Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-maydagi “O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” PF-5729-son Farmoni.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-avgustdagi “Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida” PF-5789-sonli Farmoni.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi “Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 797-sonli Qarori.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” PF-5847- sonli Farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29- oktabrdagi “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” PF-6097-sonli Farmoni.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” PF-60-son Farmoni.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi “Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yishga doir

birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida" PF-14-sonli Farmoni.

12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "“O'zbekiston - 2030” strategiyasi to'g'risida" PF-158-son Farmoni.

13.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 iyundagi "Aholi va davlat xizmatchilarining korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi bilimlarini uzluksiz oshirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-228-son Qarori.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Oliy ta'limning me'yoriy - huquqiy hujjatlari to'plami. -T., 2013.

2. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.

2. Печеркина А.А. Развитие профессиональной компетентности педагога: теория и практика [Текст]: монография / А.А. Печеркина, Э.Э. Сыманюк, Е.Л. Умникова: УГПУ – Екатеринбург: [б.и.], 2011. – 233 с.

3. Компетенции педагога XXI века [Электронный ресурс]: сб. материалов респ. конференции (Минск, 25 нояб. 2021 г.) / М-во образования Респ. Беларусь, ГУО «Акад. последиплом. образования», ОО «БПО». – Минск: АПО, 2021.

4. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017.- 60 b.

5. Ishmuhamedov R., Mirsolieva M., Akramov A. Rahbarning innovatsion faoliyati. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2019.- 68 b.

6. O'rinov V. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarida ECTS kredit-modul tizimi: asosiy tushunchalar va qoidalar. O'quv qo'llanma. Nyu Bransvik Universiteti, 2020.

7. The European Higher Education Area. - Joint Declaration of the Ministers of Education. - Bologna, 1999, 19 June.

8. Shaping our Own Future in the European Higher Education Area // Convention of European Higher Education Institutions. - Salamanca, 2001, 29-30 march.

9. Usmonov B.Sh., Xabibullaev R.A. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O'quv qo'llanma. -T.: “Tafakkur” nashriyoti, 2020. -120 b.

10. Распространение Болонского процесса: о декларации к внедрению на практике. В 3-х частях. Часть 2. Тенденции развития Болонского процесса, его инструменты и опыт внедрения / Р.Р. Агишев, И.В. Анисимова, Ш.М. Валитов, Д.А. Гопкало, В.Г. Крюков, А.Е. Пушкина, Л.А. Симонова, А.П. Снегуренко. Под ред. проф. Р.Р. Агишева. - Казань, КГТУ им. А.Н. Туполева, 2008. - 118 с.

11. Дементева А.К. Формирование и реализация механизма коммерциализации результатов инновационной деятельности ВУЗа: диссертация кандидата экономических наук: - Ульяновск, 2018. - 224 с. <https://search.rsl.ru/ru/search>

12. Maxkamova M.A. Ta'limda innovatsion menejment. Monografiya. – T.: “Fan va texnologiya”, 2019. – 164 b.

13. J.Tidd and J.Bessant. Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change. Wohn Wiley and Son's Ltd, Fourth edition, 2012.

14. Вестерманн Г. Цифровая трансформация. Как пережить революцию в

бизнесе / Г. Вестерманн, А. Макафи. - М. : Манн, Иванов и Фербер, 2016.

15. Abdullayeva M. Mobil ta'lim texnologiyalari yordamida malaka oshirish tizimi. - Nukus: Karakalpakstan, 2021

16. Qurbonova, S. Oliy ta'limda mobil texnologiyalarni qo'llash. -T.: TDPU, 2019.

17. Kearney, M., Schuck, S., Burden, K., & Aubusson, P. (2018). "Mobile learning in pre-service teacher education: Examining the use of professional learning designs for future work contexts." *Australasian Journal of Educational Technology*, 34(3).

18. Al-Hunaiyyan, A., Al-Sharhan, S., & Alhajri, R. (2017). "A new mobile learning model in the context of smart classroom environment: A holistic approach." *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 11(3), 39-56.

19. Михеева Н.В., Румянцева М.Н., Бурлакова Н.М. Искусственный интеллект и системы поддержки принятия решений. - М.: ЮРАЙТ, 2019.

20. Кравченко А.И., Кравченко И.А. Цифровая трансформация высшего образования: проблемы и перспективы. - М.: ЛЕНАНД, 2021.

21. Sharda, R., Delen, D., & Turban, E. (2020). *Analytics, Data Science, & Artificial Intelligence: Systems for Decision Support*. Pearson.

22. V.Karimova, I.Isomov, N.Malikova, G'.Otamurodov. Tizimli tahlil va qaror qabul qilish asoslari. O'quv qo'llanma.- T., 2020. -231 b.

23. V.A.Karimova, M.B.Zaynutdinova, E.Sh.Nazirova, Sh.Sh.Sodikova. Tizimli tahlil asoslari. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2014.

24. Т.Ходжаев, А.Абдукаримов, Ш.Ходжаев. Основы системного анализа. Учебное пособие. – Т.: “Fanvatehnologiya”, 2015.- 172 с.

25. Richmond B. "The Thinking in Systems Thinking: Eight Critical Skills" - isee systems, 2017.

26. Stroh D.P. "Systems Thinking for Social Change: A Practical Guide to Solving Complex Problems, Avoiding Unintended Consequences, and Achieving Lasting Results" - Chelsea Green Publishing, 2015.

27. Тенденции развития высшего образования в мире и в России. Аналитический доклад-дайджест. –М., 2021. -198 с.

28. A.S. Zikriyoev. Dunyo universitetlari reytingidagi tadqiqotchi olimlar orasida o'zingizni kashf qiling. -T.:Navro'z, 2020. ISBN.9789943659285

29. Sherzod Mustafakulov, Aziz Zikriyoev, Dilnoza Allanazarova, Tokhir Khasanov, Sokhibmalik Khomidov. Explore Yourself Among World – Class Researchers. Grand OLEditor. - T., 2019. ISBN: 8175 25766-0.

27. Ackoff, Russell L., *Scientific Method*, New York: John Wiley & Sons, 1962.

28. Barzun, Jacques & Graff. F. (1990). *The Modern Researcher*, Harcourt, Brace Publication: New York.

29. Цифровая трансформация высшего образования – вызов времени: аннотированный библиографический указатель / Т. В. Блинова; под редакцией С.А. Беляевой, С.В. Мусиной. – Челябинск, 2021. – 281 с. – URL: <http://library.csu.ru/media/files/docs/publications/cyber.pdf>

30. Акимова Н.А. Цифровая экономика и цифровизация образования / Акимова Н.А., Иволгина Н. В. – Текст: электронный // Modern Economy Success. – 2020. – № 3. – С. 110-118. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43089699>

31. Логачева, Н. М. Цифровая зрелость потребителя услуг социальной сферы / Н. М. Логачева. – DOI 10.47475/1994-2796-2020-11003. – Текст: электронный // Вестник Челябинского государственного университета. – 2021. – № 10 (444). – С. 21-27. – (Мировая, национальная и региональная экономика). – URL: <http://www.lib.csu.ru/vch/444/003.pdf>

32. Менеджмент образования в условиях информатизации: монография / под ред. О.П. Осиповой. – М.: МПГУ, 2021. – 440 с. – ISBN 978-5-4263- 0943-2. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44880638&selid=44880654>

33. Сычева Э.В. Подготовка креативных управленческих кадров в эпоху информационно-цифровых технологий / Сычева Э.В. – Текст: электронный // Образование и проблемы развития общества. – 2021. – № 1 (14). – С. 97- 102. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44832245>

IV. Elektron ta'lim resurslari

1. www.edu.uz.
2. www.aci.uz.
3. www.ictcouncil.gov.uz.
4. www.lib.bimm.uz
5. [www. Ziyonet.uz](http://www.Ziyonet.uz)
6. www.sciencedirect.com
7. <https://www.microsoft.com/en-us/bing/apis>
8. <https://ai.google>
9. <https://www.ibm.com/watson>
10. <https://openai.com/research>
11. <https://www.coursera.org/courses?query=artificial%20intelligence>
12. <https://ocw.mit.edu/courses/6-034-artificial-intelligence-fall-2010/>
13. <https://www.elsevier.com/authors/journal-authors/highlights>